МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: АКТИВНА ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0530-2з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Владикіна Єва Ігорівна
Науковий керівник: Куратченко І.Є.
викладач кафедри психології, голова правління Запорізької обласної громадської організації «Об'єднання психологів та психоаналітиків «ВЗАЄМОДІЯ»
Рецензент: Турбар Т.В. к.пед.н., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Владикіної Єви Ігорівни

Тема роботи Активна фасилітація як інструмент подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни

керівник роботи: Куратченко І.Є. викладач кафедри психології, голова правління Запорізької обласної громадської організації «Об'єднання психологів та психоаналітиків «ВЗАЄМОДІЯ»

науковий консультант: Турбар Т.В., к.пед.н., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння поняття фасилітація; розкрити поняття труднощів дитячого розвитку; обґрунтувати вплив війни на психологічний стан дитини; провести емпіричне дослідження активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 2 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Куратченко І.Є. викладач		
Розділ 1	Куратченко І.Є. викладач		
Розділ 2	Куратченко І.Є. викладач		
Висновки	Куратченко І.Є. викладач		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень—травень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2024 р.	Виконано

Студент _____ Владикіна Є.І.

Керівник роботи _____ Куратченко І.Є.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Неманежина А.О.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 43 сторінки, 2 рисунка, 2 таблиці, 20 джерел, 2 додатки.

Об'єкт дослідження: процес розвитку дітей в умовах війни.

Предмет дослідження: застосування активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни.

Мета дослідження: вивчення можливостей активної фасилітації для підтримки дитячого розвитку в умовах війни та формулювання рекомендацій для практики.

Гіпотеза дослідження: ефективне використання активної фасилітації може сприяти подоланню труднощів дитячого розвитку в умовах війни та покращити загальний психоемоційний стан дітей, а саме знизити рівень стресу та тривоги, покращити соціальні навички та взаємини з оточуючими, збільшити рівень емпатії та співпереживання, а також підвищити рівень психічного благополуччя та загальної психологічної стійкості.

Методи дослідження. Теоретичні: теоретичний аналіз проблеми використання фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку; систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження. Емпіричні: проведення фасилітаційних сесій, аналіз результатів дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що було виявлено позитивні зміни у психоемоційному стані дітей, що пройшли курс фасилітаційних занять.

Результати дослідження можуть бути використанні у дитячих садках та школах.

ВІЙНА, ДІТИ, ФАСИЛІТАЦІЯ, ДИТЯЧИЙ РОЗВИТОК, ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН.

SUMMARY

Vladykina Y. I. Active Facilitation as a Tool for Overcoming the Child Development Difficulties in the Conditions of the War

Object of research: The process of children's development in wartime conditions.

Subject of research: The application of active facilitation as a tool to overcome challenges in children's development in wartime conditions.

The purpose of the research: Exploring the potential of active facilitation to support children's development in wartime conditions and formulating recommendations for practice.

The hypothesis of the research: The effective application of active facilitation can contribute to overcoming challenges in child development in conditions of war and improve the overall psychosocial well-being of children. Specifically, it can reduce levels of stress and anxiety, enhance social skills and relationships with others, increase empathy and compassion, as well as elevate levels of mental well-being and overall psychological resilience.

Research methods. Theoretical: theoretical analysis of the application of facilitation as a tool for overcoming challenges in children's development; systematic review and generalization of scientific literature on the research problem. Empirical: conducting facilitation sessions, analysis of research results.

A scientific innovation lies in the discovery of positive changes in the psychoemotional state of children who went through a course of facilitation sessions

Research results can be used in kindergartens and schools.

WAR, CHILDREN, FACILITATION, CHILD DEVELOPMENT, PSYCHOLOGICAL STATE.

ЗМІСТ

ВСТУП……..7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ……11
1.1 Уточнення основних понять: «фасилітація» та «труднощі дитячого розвитку»…….....11
1.2 Концептуальні теорії та підходи до вивчення активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни……...15
1.3 Світовий досвід використання активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни…….18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ…….24
2.1 Обґрунтування методу дослідження активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни…….24
2.2 Процедура дослідження активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни……..……..28
2.3 Результати дослідження активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни……30
ВИСНОВКИ……...39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….42
ДОДАТКИ……..44

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі війни та збройні конфлікти є невід'ємною складовою реальності. Під час військового конфлікту, діти стають однією з найбільш вразливих груп населення. Вони піддаються серйозному ризику для свого фізичного, психологічного та соціального розвитку. Умови війни часто створюють перешкоди для нормального розвитку дітей та можуть призвести до різних проблем, таких як стрес, тривога, депресія, посттравматичний стресовий розлад та інші.

Активна фасилітація, вважається одним з ефективних інструментів, який може допомогти дітям у подоланні труднощів розвитку в умовах війни. Цей підхід активно залучає дітей до процесу самореалізації та пошуку власних шляхів розв'язання проблем. Враховуючи складність ситуації, важливо дослідити ефективність використання активної фасилітації як інструменту підтримки дитячого розвитку в умовах війни.

Існує обмежена кількість наукових робіт, які б досліджували ефективність активної фасилітації в роботі з цією категорією дітей. Це відкриває шлях для подальших досліджень та розробки нових методів і стратегій, спрямованих на підтримку та покращення психосоціального стану дітей в умовах конфлікту. Спрямованість на дослідження практичних аспектів активної фасилітації в контексті дитячого розвитку в умовах війни є критично важливою. Нові наукові підходи можуть включати розвиток програм психосоціальної підтримки, які були б спеціально адаптовані до потреб та особливостей дітей, що переживають війну. Додаткові дослідження можуть також зосередитися на розробці інноваційних методів роботи з дітьми, спрямованих на підвищення їхньої стійкості до стресу, розвитку внутрішніх ресурсів та підтримки позитивного психічного здоров'я. Такий підхід дозволить ефективніше відповідати на потреби дітей, які опинилися в складних

умовах війни, та забезпечити їм необхідну підтримку для здорового та повноцінного розвитку.

Ця робота присвячена вивченню можливостей та ефективності застосування активної фасилітації з метою подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Здійснюючи аналіз останніх досліджень та публікацій, ми прагнемо заповнити прогалини в науковому розумінні цієї проблеми та надати конкретні рекомендації для практичного застосування.

Об’єктом дослідження є процес розвитку дітей в умовах війни. Діти опиняються під впливом різних стресових факторів, які можуть серйозно впливати на їхній фізичний, психологічний та соціальний розвиток. Ці стресові умови можуть призвести до труднощів розвитку дитини, емоційних та психічних проблем, а також можуть негативно впливати на формування її особистості. У світлі цих факторів, розуміння впливу військового конфлікту на розвиток дітей є надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій захисту та підтримки дитячого благополуччя в кризових умовах.

Предметом дослідження є застосування активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Це означає, що увага дослідження зосереджена на розумінні та оцінці того, як активна фасилітація може допомогти дітям, які стикаються зі страшенною реальністю війни, в подоланні різноманітних труднощів та стресових ситуацій, що впливають на їхній розвиток.

Метою роботи є вивчення можливостей активної фасилітації для підтримки дитячого розвитку в умовах війни та формулювання рекомендацій для практики. В контексті даної роботи розглядаються як історичні події в усьому світі, так і, найголовніше, виклики сучасної війни Росії в Україні. Детальний аналіз та порівняння допоможуть розкрити специфіку впливу військових конфліктів на дитячий розвиток у різних регіонах світу, а також визначити ефективні методи та підходи для забезпечення захисту та підтримки дітей під час кризових ситуацій.

Для досягнення цієї мети, передбачено вирішення низки завдань:

1. Критичний аналіз наукових досліджень, пов’язаних із впливом війни на дитячий розвиток та ефективності застосування активної фасилітації у подоланні цих труднощів.

2. Здійснення емпіричного дослідження з використанням активної фасилітації в якості інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни.

3. Детальний аналіз отриманих результатів та формулювання рекомендацій для практичного застосування.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективне використання активної фасилітації може сприяти подоланню труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Ця гіпотеза ґрунтується на передбаченні, що застосування методів активної фасилітації сприятиме покращенню психологічного та соціального стану дітей, які переживають війну. Гіпотеза передбачає, що активна фасилітація може стати важливим інструментом для підтримки дитячого розвитку, сприяючи не лише подоланню труднощів, а й покращенню загального психоемоційного стану дітей, а саме зниженню рівня стресу та тривоги, покращенню соціальних навичок та взаємин з оточуючими, збільшенню рівня емпатії та співпереживання, а також підвищенню рівня психічного благополуччя та загальної психологічної стійкості. Активна фасилітація може допомогти дітям розвивати навички емоційної регуляції, вирішувати конфлікти та навчати їх адаптуватися до змін у своєму житті, що сприяє позитивному психоемоційному розвитку.

Методи наукового дослідження: Дослідження базується на аналізі літературних джерел, емпіричних дослідженнях та практичних спостереженнях. Використовуються як якісні, так і кількісні методи дослідження.

Практичне значення та апробація результатів роботи: Результати дослідження можуть бути корисними для педагогів, психологів та інших фахівців, які працюють з дітьми в умовах війни, а також для батьків чи опікунів, чиї діти, на жаль, постраждали від війни. Педагоги та психологи

можуть скористатися цими результатами для розробки та впровадження програм психосоціальної підтримки, які враховують специфіку впливу війни на дитячий розвиток. Крім того, отримані рекомендації можуть слугувати основою для проведення тренінгів та семінарів з педагогічного та психологічного супроводу дітей, які переживають воєнні події.

Батьки та опікуни також можуть знайти корисну інформацію та поради в результатах дослідження. Вони зможуть краще розуміти особливості психологічного та соціального розвитку дітей в умовах війни та отримати рекомендації щодо того, як підтримати своїх дітей під час кризових станів. Такий доступ до науково обґрунтованих порад може значно полегшити батькам спілкування з дітьми та допомогти їм забезпечити належну підтримку та захист.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списка використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 43 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1 Уточнення основних понять: «фасилітація» та «труднощі дитячого розвитку»

У рамках дослідження, присвяченого активній фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни, слід звернутися до основних понять, серед яких ключове значення мають «фасилітація» та «дитячий розвиток».

Розпочнемо з аналізу терміну «фасилітація». Для того, щоб зрозуміти істинне значення даного слова, пропонуємо розглянути його етимологію. З англійської мови “facilitation” — допомога, полегшення, сприяння. Отже, фасилітатором можна назвати людину, що допомагає комусь, проте «допомога іншим» є занадто широким поняттям.

Задля кращого розуміння терміну «фасилітація» можна звернутись до історії. Норман Тріплетт, американський психолог, який в 1898 році опублікував дослідження, присвячене проблемі соціальної психології, вважається засновником теорії фасилітації. Його дослідження, яке вивчало вплив присутності інших людей на велосипедні перегони, продемонструвало, що велосипедисти їздили швидше, коли змагалися один з одним, а не їздили наодинці [1, 520]. Цей феномен, який згодом став відомим як “соціальне полегшення”, став основою для подальших досліджень у цій галузі.

Робота Нормана Тріплетта не залишила байдужими інших науковців – американський психолог Флойд Х. Олпорт був одним із тих, хто зацікавився роботою Тріплетта. Він розширив дослідження свого “попередника” та дослідив різні аспекти того, як соціальне середовище може впливати на

працездатність, наприклад: група може стимулювати конвергентне мислення, тобто генерувати множину рішень для однієї проблеми. Цей ефект може бути пов’язаний з фокусом групи на єдності та консенсусі [2, 165].

Пізніші дослідження фасилітації розширили та уточнили попередні теорії. Дослідники виявили, що на фасилітацію впливає багато факторів, таких як складність завдання, розмір і склад групи, а також особистість та мотивація учасників.

Важливо зазначити, що не існує єдиного універсального визначення терміну “фасилітація”. Різні автори роблять акцент на різних аспектах цього методу, але всі вони сходяться на думці, що фасилітація – це ефективний інструмент для стимулювання групової роботи та прийняття кращих рішень. Таким чином ми можемо виявити, що фасилітатори можуть допомогти групам людей з подібними проблемами спілкуватися, ділитися досвідом та підтримувати один одного.

Для того, щоб перейти до вивчення активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни, треба дати визначення поняттю «дитячий розвиток» та виявити його можливі негативні аспекти, які ми називаємо «труднощами».

Конвенція про права дитини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об’єднаних Націй у 1989 році, визначає дитячий розвиток як процес, що включає фізичний, ментальний, емоційний, соціальний, культурний та психологічний розвиток дітей з моменту народження до повноліття [3]. Отже, труднощами дитячого розвитку є будь-які перешкоди, проблеми або негативні фактори, що впливають на життя дитини та заважають даному процесу або обмежують його.

Пропонуємо розглянути процес дитячого розвитку на прикладі підлітків. Розвиток дітей у віці від 10 до 14 років є складним та динамічним процесом, який включає кілька ключових аспектів. Перш за все, фізичний розвиток дитини у цей період відзначається швидким зростанням та змінами у тілі, що може впливати на її самопочуття та емоційний стан.

Ментальний розвиток охоплює зростаючі когнітивні здібності, уміння аналізувати та розв’язувати проблеми. Це охоплює здатність до критичного мислення, вміння робити власні висновки та приймати обґрунтовані рішення. Окрім того, підлітки активно розвивають свою креативність і самовираження. Вони починають виявляти інтерес до мистецтва, літератури, музики та інших творчих сфер. Це сприяє їхньому особистісному зростанню та вираженню власного унікального стилю.

У цей період також активно відбувається соціальний розвиток, коли діти вчаться спілкуватися з різними людьми, розвивають навички співпраці та конфліктології, формують свої соціальні ролі та ідентичність. Культурний розвиток включає засвоєння соціокультурних норм, цінностей та традицій, а також відкриття для себе нових культурних досвідів і перспектив.

Емоційний розвиток дітей у віці від 10 до 14 років є складним та динамічним процесом, який включає кілька ключових особливостей. Перш за все, інтенсивність та мінливість емоцій зростають через гормональні зміни під час статевого дозрівання, що призводить до швидких перепадів настрою та нестійкості до стресів. Дитина починає краще розуміти себе та свої емоції, але це також може викликати невпевненість в собі та емоційну нестабільність.

Важливим аспектом є навчання емоційної регуляції, яке допомагає дитині вирішувати конфлікти мирним шляхом та виражати свої почуття адекватно. У цей період також формується емоційна ідентичність, коли дитина активно шукає своє місце у світі та відчуває потребу у визнанні. Зростаюча емпатія допомагає дітям розуміти та співпереживати емоції інших, що сприяє побудові міцних взаємин.

Психологічний розвиток охоплює розвиток особистісних рис, таких як самооцінка, самовизначення та формування внутрішніх переконань. Розуміння всіх цих аспектів дозволяє забезпечити гармонійний розвиток дитини, створюючи сприятливі умови для її успішного становлення.

Фактори, такі як сімейне виховання та особистий досвід, впливають на емоційний розвиток кожної дитини індивідуально. Роль дорослих полягає у

створенні підтримуючого середовища та допомозі у розвитку навичок емоційної регуляції. Наукове дослідження цього періоду є ключовим для розуміння та підтримки емоційного розвитку дітей, що допомагає створити сприятливі умови для формування здорової та зрілої особистості. В контексті даної роботи ключовим елементом, який негативно впливає на розвиток дитини, є війна. Пропонуємо розглянути, яким чином воєнні конфлікти заважають правильному розвитку дитини.

Першим і найголовнішим аспектом є загальне порушення прав людини, зокрема, діти можуть бути позбавлені невід'ємних, недоторканих прав, які при належать кожній людині просто внаслідок її людської ідентичності, таких як право на життя, свободу та безпеку особи [4].

Журналістка CNN Меган Келі відзначила: "Війна – це не просто про солдатів, які б'ються. Це про дітей, які втрачають батьків, про сім'ї, які роз'єднуються, про життя, які руйнуються." Дійсно, війна створює надзвичайно складні умови, що мають руйнівний вплив на різні аспекти розвитку дітей. Фізичні та психологічні травми, які діти можуть отримати під час війни, не лише можуть порушити їхнє фізичне здоров'я, але й залишити невиліковні наслідки для психіки та емоційного стану. Стрес та тривога, пов'язані з небезпекою та невизначеністю, можуть призвести до серйозних психічних проблем, таких як посттравматичний стресовий розлад, депресія та тривожність.

Поміж іншим, війна може сильно відокремити дітей від їхніх сімей та спричинити втрату рідних та близьких людей, що має велике значення для їхнього емоційного та психологічного благополуччя. Крім того, умови воєнного конфлікту часто обмежують доступ до освіти, що обмежує можливості дітей отримувати знання та розвиватися, що є необхідним для їхнього майбутнього успіху та благополуччя. В цілому, війна має вкрай негативний вплив на всі аспекти життя дітей, від загрози їхньому фізичному здоров'ю до психологічних та соціальних викликів, які вони змушені переносити.

1.2 Концептуальні теорії та підходи до вивчення активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни

Війна в Україні створила безпрецедентні виклики для розвитку дітей. Пережитий стрес, тривога, розлука з близькими, втрата домівки та інші фактори значно впливають на їхнє психоемоційне та когнітивне благополуччя. Активна фасилітація може стати потужним інструментом подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Цей підхід ґрунтується на принципах емпатичного та активного спілкування, що дає можливість дітям висловити свої емоції та почуття і отримати підтримку.

Жан Піаже, швейцарський психолог, відомий своєю роботою в галузі розвитку дитячого мислення і теорії когнітивного розвитку, вважав, що розвиток дитячого мислення відбувається через активну взаємодію між дитиною та її оточенням. Його теорія розвитку, відома як генетична епістемологія, стала основою для розуміння того, як діти розвивають своє мислення та розуміння світу. Він виділив кілька стадій когнітивного розвитку, кожна з яких характеризується певними типами мислення та способами розуміння світу. Однією з ключових концепцій в його роботі є ідея ігрової діяльності та взаємодії з навколишнім середовищем як основи для розвитку інтелекту дитини [5, 121].

Умови війни можуть важко впливати на дітей, ускладнюючи їхній процес навчання та розвитку. Активна фасилітація, яка базується на принципах, схожих на ті, які були визначені Піаже, може бути корисним інструментом для підтримки дітей в умовах війни. Такий підхід передбачає створення сприятливого середовища для дитячого розвитку, що включає ігрові елементи, вільний дослідницький процес та підтримку від дорослих.

Американський психолог Карл Роджерс здобув визнання у галузі гуманістичної психології завдяки своїм роботам. Його підхід акцентував на важливості самовизначення, психологічної підтримки та розвитку особистості.

Роджерс вважав, що кожна людина має внутрішні ресурси для самореалізації та розвитку, які можуть бути активовані через сприятливе середовище та підтримку.

Гуманістична психологія підкреслює важливість підтримки особистісного розвитку та самореалізації кожної людини. Роджерс вважав, що кожна людина має внутрішні ресурси для розвитку, і важливою умовою для їх реалізації є створення сприятливого, підтримуючого середовища [6, 9]. В контексті війни, це може означати надання дітям можливостей для вираження своїх почуттів, підтримки їх потреб та створення безпечного простору для їхнього розвитку.

Окрім цього, підхід Роджерса до психологічної підтримки має особливе значення для дітей, які стикаються зі стресом, тривогою та іншими емоційними труднощами. Психолог вважав, що ресурси для розвитку знаходяться у самій людині, і важливою умовою для їх реалізації є створення сприятливого, непримусового та підтримуючого середовища. Його підхід визнає важливість відвертості, сприйняття та емпатії у взаємодії з індивідами, що може сприяти їхньому психологічному благополуччю та розвитку.

Теорія суспільних ресурсів також може допомогти вивчити процес активної фасилітації як інструмент подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Дана теорія розвивалася різними вченими в галузі соціології, психології та інших суспільних наук. Проте, важливою постаттю, яка внесла значний внесок у цю галузь, є Урі Бронфенбреннер, американський дитячий психолог, відомий своїм дослідженням впливу оточуючого середовища на розвиток особистості. Він розробив концепцію екологічних систем, яка стала основою для теорії суспільних ресурсів.

Концепція Бронфенбреннера надає теоретичну основу для розуміння важливості доступу до різних ресурсів для успішного розвитку особистості, зокрема дитини [7, 123]. Простими прикладами основних ресурсів є доступ до освіти, медицини та харчування. Умови війни можуть суттєво обмежити доступ до таких ресурсів, що може негативно вплинути на фізичне та психологічне благополуччя дітей.

Досить вагомою можна назвати теорію розвитку стресу, запропонованою Річардом С. Лазарусом та Сьюзен Фолкман. Дана теорія ґрунтується на ідеї про те, що стрес – це не просто реакція на зовнішні події, а й результат взаємодії між особистістю та середовищем. Розглядаючи це питання більш детально, можна визначити, що важливим фактором у розвитку стресу є те, як людина сприймає подію. Якщо подія сприймається як загрозлива або перевершуюча можливості людини, вона може призвести до стресу.

Одним з ключових аспектів теорії Лазаруса та Фолкмана є те, що сприйняття стресової події може визначати, наскільки сильною буде реакція на неї. Якщо дитина сприймає ситуацію як загрозливу або перевершуючу її можливості, це може призвести до стресу та негативних наслідків для її психологічного та фізичного здоров'я [8, 4].

Застосування цієї теорії до фасилітації дітей в умовах війни означає розуміння їхніх унікальних стресових факторів та способів, якими вони сприймають і реагують на стрес. Наприклад, фасилітація може включати надання можливостей для вираження почуттів, створення безпечного та підтримуючого середовища, надання можливостей для виявлення соціальної підтримки та використання ефективних стратегій подолання стресу.

Ці концептуальні теорії та підходи надають фундамент для розуміння та розвитку стратегій активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Кожна з цих теорій відображає різні аспекти розвитку та взаємодії дітей з їхнім оточенням, що може бути використано для створення сприятливих умов для їхнього розвитку.

1.3 Світовий досвід використання активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни

У сучасному світі, де конфлікти, війни та соціальні напруги є складовими реальності, забезпечення психологічної підтримки та відновлення соціального становища особливо важливе для вразливих груп населення, зокрема для дітей.

У таких умовах роль фасилітації, як процесу структурованого керівництва груповими діями, набуває особливого значення.

Світовий досвід використання фасилітації для підтримки дитячого розвитку в умовах військових конфліктів розкриває широкий спектр можливостей та переваг цього методу. Історії успіху з різних країн світу свідчать про те, як фасилітація сприяє емоційному відновленню, соціальній інтеграції та розвитку навичок співпраці у дітей, які пережили війну або конфлікти. Зробивши огляд світового досвіду використання фасилітації в контексті дитячого розвитку в умовах війни, ми зможемо краще розуміти потенціал цього методу та визначити його місце у практиці психологічної підтримки та соціального відновлення вразливих груп дітей.

Розпочнемо з аналізу використання фасилітації в Ізраїлі. Існує зростаючий соціальний розрив між єврейською та арабською громадами Ізраїлю, який існував задовго до заснування країни. Стосунки між цими розділеними народами характеризуються взаємною недовірою, відсутністю спілкування та расизмом з обох боків. Більш того, 92% ізраїльських євреїв та арабів живуть в окремих громадах, а 99% їхніх дітей навчаються в окремих школах [9].

В такому середовищі уявлення про «іншого» формуються та ґрунтуються на упередженнях, страху, стереотипах та засобах масової інформації. На жаль, можливості для євреїв та арабів автентично висловитися і бути почутими один одним є вкрай рідкісними. Завдяки фасилітації діти стають більш обізнаними щодо унікальності культур та ідентичності один одного, засвоюють принципи толерантності, взаємної поваги, демократії та миру з раннього віку, а також отримують цінний досвід навчання про значення демократії та умови, необхідні для того, щоб Ізраїльське суспільство було спільним для євреїв та арабів.

Діти малюють, ліплять з пластиліну, пишуть вірші та оповідання, щоб висловити те, що їм важко було сказати словами. Фасилітатори допомагають їм інтерпретувати свої роботи та знайти сенс у пережитому. Окрім цього, популярною технікою є «створення історій життя» - діти спільно з

фасилітаторами складають розповіді про свої життя, включаючи як позитивні, так і негативні моменти. Цей процес допомагає їм усвідомити свій досвід та побачити себе в контексті історії.

На жаль, це не єдиний випадок в світовій історії, коли дітям потрібна була психоемоційна підтримка внаслідок страшних реалій війни. Албано-Сербський конфлікт в 1990-х роках був відомим своєю жорстокістю та етнічною напруженістю. Діти в цьому регіоні зазнали великого стресу і травматичних подій, в тому числі втрати рідних, знищення домівок та переслідування. Це створило необхідність у психологічній та емоційній підтримці для дітей, які стали жертвами цих конфліктів. Тоді ж фасилітатори використовували свої навички, щоб допомогти дітям з обох сторін конфлікту [10, 17].

Балканська криза 1990-х років, породжена розпадом югославської федерації, трансформувалася у серію збройних міжетнічних конфліктів між народами колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ), зокрема боснійський і косівський [11, 183]. Найголовнішим завданням було допомогти налагодити спілкування між дітьми, приналежними до різних громад.

Фасилітатори допомагали дітям подолати стереотипи та побачити в інших людей, а не ворогів. Діти з обох сторін конфлікту вчилися разом працювати над спільними проектами. Фасилітатори допомагали їм знаходити компроміси та приймати рішення, які враховували б інтереси всіх учасників. Також дорослі вчили дітей поважати один одного, незважаючи на різницю в релігійних переконаннях. Вони допомагали їм зрозуміти, що можна жити в мирі та злагоді, навіть якщо у людей різні погляди. Таким чином створювалась атмосфера поваги та толерантності.

Ще одним вдалим прикладом використання активної фасилітації з метою подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни є робота волонтерів в Руанді. Геноцид 1994 року в Руанді став жахливою трагедією, яка забрала життя мільйонів людей, в тому числі й багатьох дітей. Ті, хто вижив, пережили

жахливі травми та втратили своїх близьких. В цей тяжкий час фасилітатори допомогли їм об’єднатися. Діти, які втратили свої сім’ї, збиралися разом, щоб знайти підтримку та розуміння. Як і в інших країнах, фасилітатори створювали групи взаємодопомоги, де діти могли поділитися своїми переживаннями та почуттями. Всі ці групові зустрічі, спільні проекти та інші активності позитивно сприяли спілкуванню та співпраці, що допомогло дітям відчути себе частиною спільноти та отримати необхідну підтримку [12].

Окрім цього, фасилітатори-волонтери допомагали дітям знайти житло, освіту та роботу. Вони також допомагали їм відновити зв’язки з родичами, які вижили, а деяким пощастило знайти нові сім’ї через усиновлення або опіку [13].

У сучасній Україні використання активної фасилітації як інструменту для подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни стає досить поширеним та актуальним явищем. Причиною актуальності цієї методики є російсько-український конфлікт, що призвів до страждань великої кількості дітей.

Враховуючи складні обставини, в яких перебувають українські діти, активна фасилітація набуває особливого значення. Вона стає ефективним механізмом подолання різних проблем, включаючи психологічні травми та соціальні виклики, такі як примусове переміщення або розрив звичних зв’язків з близькими людьми.

Існують різні організації, які відіграють ключову роль у використанні фасилітації для психологічної підтримки та соціальної реабілітації дітей, особливо тих, що постраждали внаслідок війни. Деякі з них працюють на місцевому рівні, тоді як інші – на міжнародному, координуючи свої дії через різні країни та регіони. На даний момент в Україні працює п’ять великих організацій, які будуть розглянуті більш докладно далі.

UNICEF є однією з найбільших та найвпливовіших організацій, що займаються захистом та допомогою дітям у всьому світі. Вони працюють у

багатьох країнах, включаючи Україну, і забезпечують психосоціальну підтримку, у тому числі за допомогою фасилітації [14].

Важливим аспектом є забезпечення організацією дітей, що перебувають у вразливому становищі, необхідними ресурсами та матеріальною підтримкою, такою як медичне обладнання, харчування та гігієнічні засоби. Також UNICEF сприяє забезпеченню доступу до якісної освіти для всіх дітей в Україні, незалежно від їхнього статусу або місця проживання. Це включає розвиток освітніх програм, підтримку шкіл та вчителів, а також забезпечення необхідного навчального обладнання та матеріалів.

В цілому, UNICEF здійснює різноманітні заходи та програми, спрямовані на підтримку дітей, та активно працює з метою захистити їхні права під час війни в Україні.

Значущу роль в підтримці дітей в Україні відіграє Save the Children – міжнародна неприбуткова організація, яка працює у понад 120 країнах світу з метою захисту та підтримки дітей. Організація має широкий спектр програм та ініціатив, спрямованих на поліпшення життя дітей у вразливих умовах. Вони розробляють та впроваджують різноманітні програми психологічної підтримки, зокрема фасилітацію, для дітей, які стали жертвами війни та конфліктів [15].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста також активно використовує фасилітацію для підтримки дітей, що постраждали внаслідок війни в Україні. Організація співпрацює з урядовими установами, місцевими партнерами та іншими гуманітарними організаціями, щоб надати дітям необхідну підтримку та допомогу.

Головна мета організації – створення безпечного простору, де діти можуть відчути себе комфортно і вільно висловлювати свої почуття без страху чи суджень. Крім групових сесій, фасилітатори також надають індивідуальну підтримку тим дітям, які особливо вразливі або потребують додаткової уваги та допомоги.

Використання фасилітації дозволяє Міжнародному Комітету Червоного Хреста створити сприятливі умови для відновлення та розвитку дітей, що пережили травматичні військові події в Україні. Ці заходи спрямовані на покращення психологічного стану дітей, їхнього самопочуття та соціальної адаптації в умовах війни [16].

IAF Ukraine – Міжнародна Асоціація Фасилітаторів в Україні – одна з таких організацій, що працюють безпосередньо в Україні з метою розвитку та підтримки фасилітації як ефективного інструменту соціальної підтримки та співпраці. Українське відділення Міжнародної асоціації фасилітаторів налічує зараз 7 активних членів, які з 2014 року динамічно просувають цінність фасилітації в українському суспільстві серед бізнесу, державних установ та різноманітних громадських спільнот [17].

Метою IAF в Україні є стати платформою для українських фасилітаторів, щоб вони могли отримувати інформацію про найкращі міжнародні кейси та досвід для надання психологічної, соціальної та емоційної підтримки українцям, зокрема, дітям, які постраждали внаслідок війни в Україні.

Крім того, важливим буде згадати і місцеві організації, які використовують фасилітацію задля надання психоемоційної підтримки дітям. Благодійна організація “СОС Дитячі Містечка” активно використовує фасилітацію як один із ключових інструментів у своїх програмах для дітей [18].

Фасилітатори проводять різноманітні заходи, включаючи групові сесії, індивідуальні консультації та творчі заняття для дітей. Головна мета їхньої діяльності полягає в тому, щоб створити безпечне та підтримуюче середовище, де діти можуть вільно висловлювати свої почуття, ділитися досвідом та знаходити шляхи подолання травм та стресу, пов’язаного з війною.

Такий позитивний підхід до фасилітації дозволяє створити сприятливі умови для емоційного відновлення та соціальної підтримки, покращуючи адаптацію та розвиток дітей у важких умовах війни. Ретельно структуровані групові сесії активної фасилітації допомагають дітям знайти внутрішні ресурси

для подолання стресу та травм, що, на жаль, є невід'ємною частиною їхнього життєвого досвіду.

Завдяки плідному аналізу літератури було уточнено основні поняття, що фігурують в даній роботі, а саме - «фасилітація» та «дитячий розвиток». Було визначено, що фасилітація є ефективним інструментом для стимулювання групової роботи та прийняття кращих рішень, що було історично засвідчено не один раз. Також виявлено, що дитячий розвиток є процесом, що включає фізичний, ментальний, емоційний, соціальний, культурний та психологічний розвиток дітей, а труднощами дитячого розвитку є будь-які перешкоди, проблеми або негативні фактори, що впливають на життя дитини та заважають даному процесу або обмежують його.

У контексті дитячого розвитку, що охоплює широкий спектр елементів, війна є серйозним фактором, який має вкрай негативний вплив. В Україні, як і в багатьох інших країнах, війна створює стрес, тривогу та інші негативні наслідки для дітей, що потребують психологічної підтримки та соціальної реабілітації. Активна фасилітація виявляється ефективним інструментом у подоланні цих труднощів, оскільки заснована на емпатичному спілкуванні та сприяє висловленню емоцій дітей та отриманню ними підтримки. Застосування теорій розвитку, таких як концепції Піаже, Роджерса та Бронфенбреннера, в поєднанні з методами активної фасилітації, може сприяти успішній реабілітації дітей, постраждалих від війни.

Разом із тим, роль організацій, які забезпечують психосоціальну підтримку та надають доступ до освіти, важлива для успішної реалізації програм фасилітації. Приклади успішного використання цього методу в різних країнах світу свідчать про його потенціал для покращення якості життя дітей, які пережили травматичні події в умовах війни.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Обґрунтування методу дослідження

З метою експериментальної перевірки гіпотези, що була сформульована в ході наукового пошуку, було проведене емпіричне дослідження, яке складалось з двох етапів: 1) вибір методу дослідження та процедура дослідження; 2) аналіз результатів дослідження особливостей використання активно фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни.

Вибір методу дослідження для вивчення ефективності активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни є критичним для забезпечення об’єктивності та достовірності результатів. На першому етапі з метою вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу методів що включає: аналіз, систематизацію, порівняння та психологічне тестування.

У зв’язку з комплексністю та мінливістю факторів, які впливають на дитячий розвиток під час війни, обрано комбінований дослідницький метод, що поєднує як кількісний, так і якісний підходи.

Кількісний аспект дослідження дозволив нам отримати кількісні дані про зміни в показниках розвитку учасників програми активної фасилітації. Це включає оцінку змін у рівні сприйняття та взаємодії з іншими людьми, а також покращення їхніх соціальних навичок, таких як виявлення емпатії, розуміння та прийняття соціальних норм, здатність вирішення розбіжностей та конфліктів шляхом діалогу та компромісу та готовності до співпраці. Крім того, кількісний

аналіз дозволив нам порівняти ці показники до та після участі в програмі та визначити статистичну значущість отриманих результатів.

У той же час, якісний підхід допоміг глибше розуміти досвід учасників програми та їхні враження від участі в активній фасилітації. Це включає аналіз відгуків дітей щодо проведених занять, що може виявити додаткові аспекти, які не завжди можна виміряти за допомогою кількісних методів, таким чином отримавши більш повне та глибше розуміння їхнього досвіду та ефективності програми фасилітації.

Такий підхід дослідження дозволив нам отримати комплексне уявлення про ефективність активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни, забезпечуючи як кількісні, так і якісні дані для аналізу та узагальнення результатів.

Для дослідження було обрано специфічну категорію учасників – дітей віком від 10 до 14 років, які пережили травматичні події внаслідок війни. Цей віковий діапазон обрано з урахуванням особливостей психічного та фізичного розвитку дитини. Діти у цьому віковому проміжку знаходяться на етапі активного формування своєї особистості, і тому вони можуть бути особливо вразливі до негативних впливів подібних тривожних подій.

Враховуючи травматичний характер воєнних конфліктів, діти у цьому віковому діапазоні можуть бути серйозно психологічно та емоційно пошкоджені через свідоме або несвідоме сприйняття насильства, втрати та руйнування, що оточують їх. Такі досадні досвіди можуть суттєво вплинути на їхній розвиток, спричиняючи стрес, тривожність, депресію та інші психологічні проблеми.

З метою визначення рівня тривожності учасників на початку та наприкінці дослідження було використано психодіагностичну методику оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера та Ю.Л. Ханіна. Це опитувальник, який складається з 20 висловлювань, які відносяться до тривожності як стану і з 20 висловлювань на визначення тривожності як особливості особистості (Додаток А).

Окрім цього, задля забезпечення більш точних результатів, на першому та останньому занятті фасилітатором заповнювалась анкета про стан благополуччя кожної дитини (Додаток Б). У цій анкеті оцінювалась поведінка дитини, зокрема: активність на занятті, дружелюбність до фасилітаторів, бажання допомагати іншим тощо. Результати цієї анкети використовувалися для внутрішнього моніторингу та оцінки ефективності програми. Такий систематичний підхід до відстеження прогресу дозволяв забезпечити максимально ефективну та корисну участь для кожного учасника. Від цього залежала не лише індивідуальна динаміка кожної дитини, але й загальний успіх програми.

Завершивши програму, фасилітатор запросив кожного учасника висловити свої враження щодо групових занять. Він наголосив на важливості відвертості і відчуття комфорту для вільного висловлення думок. Без будь-яких анкет або формалізованих питань, діти мали можливість вільно висловити свої враження і відчуття.

Кожен учасник був запрошений поділитися своїми думками з урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів участі в програмі. Це була можливість для кожного висловити свої враження, незалежно від того, наскільки вони були складні або прості. Цей відкритий обмін думками створив атмосферу взаєморозуміння та підтримки, що дозволило кожному учаснику відчути себе частиною спільноти. Були висловлені яскраві моменти, які запам’яталися кожному, а також виявлені аспекти, які потребують поліпшення. В цілому, цей процес надання відгуків дав змогу кожному відчути своє значення у групі, а також надати корисний фідбек для покращення майбутніх програм.

Обираючи дітей з цієї категорії як учасників дослідження, є мета не лише розкрити ефективність програми активної фасилітації в їхньому випадку, але й виявити специфічні потреби та виклики, з якими вони зіштовхуються в умовах війни. Це дозволить розробити більш індивідуалізовані та ефективні підходи до підтримки дитячого розвитку в контексті військових конфліктів у майбутньому.

Обмеження дослідження включають ряд факторів, які можуть вплинути на об’єктивність та узагальнення отриманих результатів. По-перше, одним з основних обмежень є складність отримання доступу до дітей, які пережили війну. У зв’язку з небезпекою та складними умовами, не завжди можливо здійснити повний доступ до цієї вразливої групи дітей. Це може призвести до неповної репрезентативності вибірки та обмежити узагальнення результатів на більш широку популяцію.

Другим обмеженням є можливість виникнення спотворень в зв’язку з ефектом соціального бажання або іншими факторами, що можуть впливати на відповіді учасників дослідження. Наприклад, діти можуть намагатися представити себе у більш сприятливому світлі або навпаки, не відкривати свої справжні почуття та досвід.

Третім обмеженням є складність вимірювання ефективності активної фасилітації через її суб’єктивний характер і залежність від різних факторів. Цей підхід не завжди легко об’єктивно виміряти через індивідуальні відмінності в сприйнятті та реакції на сесії. Якість проведення сесій, взаємодія між учасниками, а також рівень досвідченості фасилітатора можуть значно вплинути на результати. Також важливо врахувати, що ефективність може варіюватися залежно від контексту та умов проведення сесій, що ускладнює порівняння результатів між групою, що бере участь у дослідженні, та групами інших дітей, незалежних від дослідження. Тому важливо урахувати ці обставини при аналізі результатів та формулюванні висновків.

Крім того, важливо врахувати, що оцінка довгострокових ефектів програми активної фасилітації на дитячий розвиток може бути складною задачею. Деякі позитивні зміни можуть проявитися лише впродовж тривалого часу після завершення участі в програмі, що вимагає проведення лонгітюдних спостережень та вимірювань.

Наприклад, психологічні та соціальні переваги, такі як покращення самопочуття, зменшення рівня стресу або підвищення рівня самосвідомості та соціальної взаємодії, можуть розвиватися поступово протягом тривалого часу.

Оцінка таких довгострокових ефектів вимагає систематичного спостереження за учасниками та збору даних протягом тривалого періоду після завершення програми.

Нарешті, обмеження можуть включати недостатню можливість контролювати зовнішні впливи, такі як стосунки між дитиною і батьками, культурне середовище, вплив соціальних мереж та медіа, а також доступність ресурсів для підтримки дитячого розвитку. Ці фактори можуть впливати на результати дослідження та ускладнювати аналіз отриманих даних.

2.2 Процедура дослідження

У рамках даного дослідження протягом періоду з січня 2024 року по березень 2024 року проводились регулярні зустрічі один раз на тиждень з групою з 10 дітей віком з 10 до 14 років, серед яких було 6 дівчат та 4 хлопців. Усі учасники дослідження є вимушено переміщеними особами з окупованих територій Запорізької області. Учасники (діти) та їхні батьки/опікуни були інформовані про ціль та хід дослідження, а також про забезпечення конфіденційності та анонімності. Також батьки/опікуни цих дітей підписали згоду на їх участь у програмі.

Загалом було здійснено 9 зустрічей, протягом яких використовувалась програма за методикою MGS (рух, ігри, спорт та креативність), спрямована на підтримку та розвиток дітей в умовах стресу. MGS – інноваційний підхід до навчання та розвитку дітей, який використовує рухливі ігри, спорт та творчі заняття для досягнення цілей у трьох ключових напрямках:

1. Фізичний розвиток: покращення моторики, координації, гнучкості, витривалості та загальної фізичної підготовки.
2. Психосоціальний розвиток: розвиток емоційного інтелекту, навичок спілкування, співпраці, вирішення проблем та стресостійкості.
3. Когнітивний розвиток: стимуляція пізнавальних функцій, таких як пам’ять, увага, мислення та уява.

Основним принципом MGS є навчання через гру [19, 4]. Дане твердження аргументовано тим, що діти вчаться найефективніше, коли їм цікаво та весело. В іграх використовується «навчання за досвідом», яке ставить участь дитини в центр навчального процесу й цілковито включає дитину на розумовому, емоційному та фізичному рівнях. Такий всеосяжний підхід передбачає багато можливостей для зворотного зв'язку, що вимагає активного і свідомого залучення дитини.

Наступним принципом є інклюзивність, оскільки MGS має підходити дітям з різним рівнем фізичної підготовки, здібностей та досвіду. Простори дружні до дитини є важливими соціальними установами, які забезпечують дітям можливість вільного вираження себе, навчання та розвитку. Однак, для того, щоб ці простори були по-справжньому ефективними та враховували потреби всіх дітей, необхідно впроваджувати гендерно-чутливий та соціально-інклюзивний підхід. Використання такого підходу дозволить створити середовище, де кожна дитина, незалежно від її віку, статі, мови на якій вона говорить, соціального статусу, вразливості буде відчувати повагу до себе, прийнятою та отримуватиме необхідну підтримку та можливості для свого розвитку та самовираження. Цей підхід означає врахування різноманіття інтересів, потреб та можливостей дітей різного віку та статі з різних соціальних груп та різних категорій вразливості при плануванні занять.

З цього витікає наступний принцип – акцент на позитиві. У рамках методики MGS великий акцент приділяється досягненням та зусиллям кожної дитини, а не конкуренції між ними. Фасилітатори мають визнавати та підтримувати дії кожної дитини, спрямовуючи увагу на позитивний прогрес кожного учасника. Відмінності у навичках та здібностях розглядаються як унікальність кожної дитини, а не як привід для порівняння чи конкуренції. Такий підхід сприяє створенню сприятливої атмосфери, де кожна дитина відчуває себе впевнено та підтримано, що мотивує її до подальших досягнень та розвитку.

Останній принцип MGS, який можна виокремити, - це безпека дітей. Усі активності повинні бути ретельно сплановані та проведені під наглядом досвідчених фасилітаторів, з метою створення безпечного та позитивного середовища, де діти можуть вільно досліджувати та розвиватися. Цей принцип не лише наголошує на важливості безпеки дітей, але й підкреслює значення їхнього психологічного та емоційного комфорту, що є запорукою успішного вивчення та саморозвитку [20, 6].

Заняття MGS тривають 60 хвилин та структуровані подібним чином:

1. Рухова фаза: включає вправи, ігри та інші фізичні активності.
2. Творча фаза: діти займаються малюванням, ліпленням, музикою, танцями або іншими творчими видами діяльності.
3. Дискусійна фаза: діти діляться своїми враженнями, обговорюють досвід та роблять висновки.

2.3 Результати емпіричного дослідження

Зіставивши результати оцінки рівня ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності на початку та наприкінці дослідження було виявлено значне зниження рівня тривожності в учасників. Результати вказані на рис.2.1.

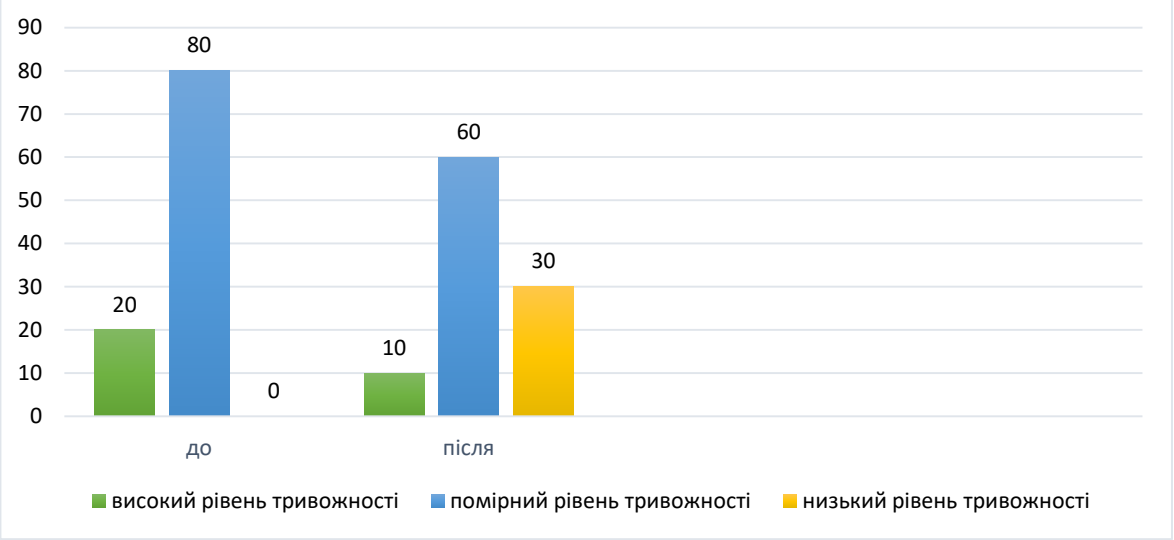

Рис.2.1 Порівняння відсоткового розподілу результатів оцінки рівня ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності

Аналіз результатів оцінки рівня ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності в контексті дослідження використання активної фасилітації для подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни дає можливість зрозуміти ефективність даного підходу у зменшенні рівня тривожності серед дітей, що є вимушено переміщеними особами з окупованих територій.

На початку дослідження 20% учасників виявили високий рівень тривожності, що може бути пов’язано зі стресом та нестабільними умовами, властивими воєнним конфліктам і переміщенню. 80% мали помірний рівень тривожності, що також відображає вплив стресових ситуацій на їх психічний стан, а 0% мали низький рівень тривожності.

Після проведення дослідження та застосування методів активної фасилітації спостерігається певне зниження рівня тривожності серед учасників. Кількість осіб з високим рівнем тривожності зменшилася з 20% до 10%, що свідчить про позитивний вплив методу на їхній психічний стан. 60% залишилися з помірним рівнем тривожності, що може свідчити про часткову ефективність підходу або про тривалість впливу стресових факторів. Значний зріст спостерігається в групі з низьким рівнем тривожності, з 0% на початку дослідження до 30% наприкінці, що свідчить про успішне подолання тривожності в цій категорії учасників.

Цей аналіз вказує на те, що використання активної фасилітації може бути ефективним інструментом для зниження рівня тривожності серед дітей, які пережили стресові ситуації, пов’язані з війною та переміщенням. Проте, може бути корисним подальше використання оптимальних методів і стратегій, спрямованих на зниження тривожності та покращення психічного благополуччя цієї вразливої групи населення, наприклад застосування індивідуального консультування з психологом.

Наступні таблиці (табл. 2.1, табл. 2.2) представляють результати спостережень за дітьми на початковому та останньому групових заняттях. Кожне питання стосується певного аспекту поведінки дитини. Відповіді на

питання об’єднані в два стовпчики: “Так” і “Ні”, відображаючи відсоток дітей, поведінка яких відповідає значенню «Так» або «Ні» на кожне питання.

Таблиця 2.1

Перше групове заняття з дітьми

Питання	Так (%)	Ні (%)
1	10	90
2	20	80
3	0	100
4	20	80
5	10	90
6	0	100
7	80	20
8	10	90
9	30	70
10	30	70

У таблиці 2.1, яка відображає результати першого групового заняття, видно, що лише невелика частина дітей проявила деякі ознаки дружелюбності, бажання допомагати іншим, терплячості та навичок співпраці. Більшість відповідей “Ні” свідчать про можливість відсутності цих ознак у більшості дітей.

Таблиця 2.2

Останнє групове заняття з дітьми

Питання	Так (%)	Ні (%)
1	100	0
2	80	20
3	80	20
4	70	30
5	80	20
6	60	40
7	90	10
8	90	10
9	90	10
10	100	0

У таблиці 2.2, яка відображає результати останнього групового заняття, спостерігається позитивне зміщення. Це свідчить про збільшення кількості дітей, які проявляють дружелюбність, бажання допомагати іншим, терплячість та навички співпраці.

Ці дані вказують на позитивний вплив групових занять на розвиток певних аспектів поведінки дітей, таких як співпраця, терплячість та соціальна взаємодія. Порівнюючи результати анкети до та після участі в програмі протягом двох місяців, виявлено позитивні зміни в стані благополуччя дітей. Наприклад, на початку програми лише 10% дітей проявляли дружелюбність до фасилітаторів, а після двох місяців показники дружелюбності значно виросли до 100%. Цей показник вказує на значний прогрес у взаємодії дітей з фасилітаторами протягом групових занять. Це може бути наслідком розвитку довіри - діти можуть почувати себе комфортно та вільно виражати свої думки та почуття, що сприяє покращенню їхньої взаємодії з фасилітаторами.

За допомогою правильно структурованих та спрямованих активностей фасилітаторів, діти можуть почувати себе комфортно та вільно виражати свої думки та почуття, що сприяє покращенню їхньої взаємодії з фасилітаторами. Такий прогрес може свідчити про успішність методів фасилітації та сприяти позитивній атмосфері на заняттях.

Також спостерігалося збільшення бажання допомагати іншим. На першому занятті ніхто з дітей не виявив подібного бажання, але на останньому занятті це зробили 80% дітей. Це свідчить про значне позитивне зміщення у ставленні дітей до інших людей протягом групових занять.

На першому занятті відсутність бажання допомагати може бути пов'язана з низьким рівнем довіри до інших дітей або невпевненістю у власних можливостях. Однак на останньому занятті 80% дітей виявили бажання допомагати іншим, що свідчить про позитивну зміну у їхньому менталітеті та ставленні до співробітництва та спільної діяльності. Це може бути результатом

розвитку емпатії, взаємодопомоги та соціальних навичок протягом групових занять.

Також, на початковому етапі лише 10% дітей виявили інтерес до творчих завдань, таких як складання казок чи малювання, і 20% дітей виявили інтерес до активних фізичних занять. Це може свідчити про те, що деякі діти могли відчувати недостатню мотивацію або інтерес до таких видів діяльності. Проте, завдяки правильно підібраним технікам фасилітаторам вдалося залучити більше дітей до подібних активностей. Так само варто зазначити, що на першому занятті жодна дитина не проявила схильність до креативного використання іграшок, але завдяки ефективній роботі фасилітаторів на останній зустрічі це зробили 60% дітей.

І наостанок, показник навичок співпраці у дітей виріс на 70%, що є значним прогресом у розвитку командної роботи серед дітей протягом групових занять. Це є результатом успішної роботи фасилітаторів у створенні сприятливої атмосфери для співпраці та взаємодії між дітьми.

Завдяки різноманітним активностям, спрямованим на розвиток комунікативних навичок, такі як групові вправи, рольові ігри та проєкти, які вимагають співпраці та взаємодії, діти навчилися слухати один одного, розуміти потреби та погляди інших, а також шукати спільні рішення. Отже, результати анкетування після участі дітей у програмі групових занять свідчать про значний позитивний вплив цих зустрічей на розвиток соціальних та особистісних навичок учасників програми.

Наприкінці програми фасилітатором було зібрано відгуки учасників щодо їх досвіду, пов’язаного з участю в групових заняттях. Описані дані представлені на рис. 2.1.

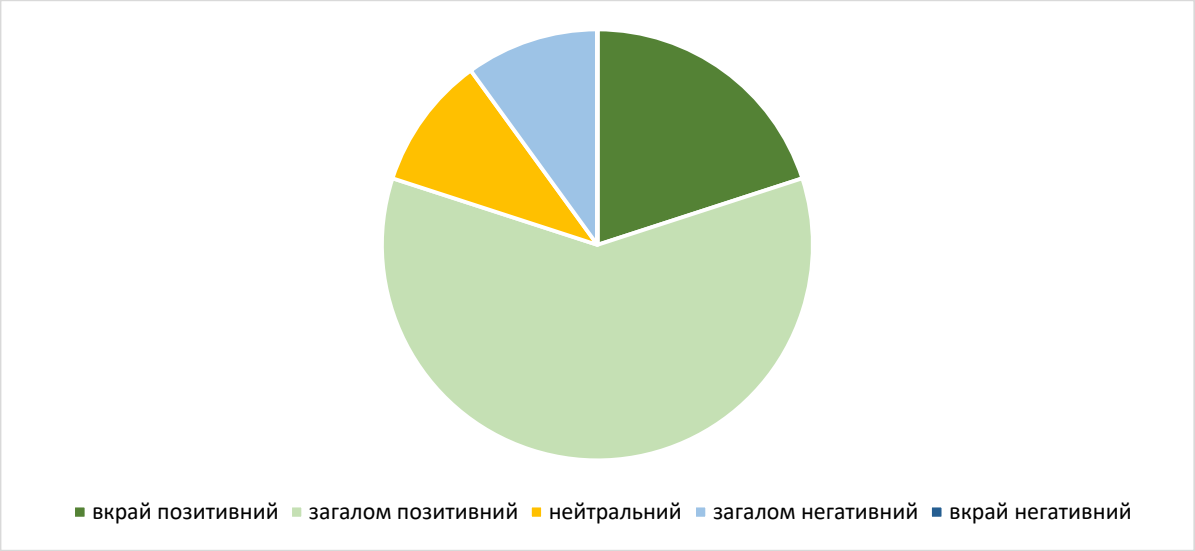

Рис. 2.2 Відгуки учасників про активність

Використовуючи дану діаграму (рис. 2.1), можна виявити, що більшість учасників надала позитивні відгуки щодо фасилітаційної програми. Для багатьох заняття були цікавими, стимулюючими та корисними. Також учасники зазначили, що заняття покращують їхній психоемоційний стан та позитивно впливає на їхнє загальне самопочуття.

В цей же час деякі учасники отримали негативний досвід, який вони обґрунтували складністю та незрозумілістю певних завдань. Також, є і ті, хто надав нейтральний відгук, оскільки, на їх думку, програма була «прийнятною, не занадто цікавою, але не занадто нудною».

Аспекти, на які варто звернути увагу:

1. Психологічне самопочуття: група учасників відзначила значущий ріст в психологічному самопочутті. Це вказує на ефективність групової терапії у зниженні рівня тривоги.

2. Сприйняття себе та взаємодії: учасники групи позначили поліпшення у взаємодії з оточуючими та сприйнятті себе, що може свідчити про зростання самоповаги та соціальної адаптації.

3. Сприйняття групової активності: учасники зазначили, що порекомендували би подібну групову активність друзям. Це вказує на задоволення та позитивне сприйняття групового підходу.

Отже, активна фасилітація виявилася ефективним інструментом для поліпшення психологічного стану дітей, які переживають страхи російсько-української війни. Високі відсотки позитивних змін в групі свідчать про важливість фасилітаційного підходу у роботі з цією категорією постраждалих. Результати даного дослідження підтверджують потребу в подальших програмах групової терапії та підтримки для дітей, що постраждали під час війни.

Проаналізуючи результати емпіричного дослідження, можна зробити певні висновки про те, що активна фасилітація є потужним інструментом подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Використання даної методики може бути корисним для покращення психоемоційного стану дітей, що постраждали від військової агресії. Завдяки активній фасилітації було досягнуто зниження рівня стресу та тривоги, покращення соціальних навичок та взаємин з оточуючими, збільшення рівня емпатії та співпереживання, а також підвищення загального рівня психічної резилієнтності, тобто вміння дитини знаходити позитивні сторони у складних ситуаціях.

В контексті умов сучасної російсько-української війни, впровадження активної фасилітації в школах може стати ключовим елементом для покращення якості освіти та розвитку учнів. Наприклад, організація групових проектів, де учні можуть співпрацювати та взаємодіяти між собою, щоб розвивати навички комунікації, співпраці та лідерства, та проведення групових обговорень з активною участю всіх учасників, де фасилітатор може стимулювати діалог та сприяти вирішенню конфліктів, допоможуть учням розвивати когнітивні навички. Використання рольових ігор для відтворення реальних ситуацій, де учні можуть відчути себе в різних ролях та навчитися співпрацювати для досягнення спільної мети, допоможуть дітям розвити навички позитивної комунікації. Важливими можуть бути творчі завдання, такі як колективне складання казок або створення проектів, що вимагають співпраці та творчого мислення.

Окрім цього, організація групових тренінгів з розвитку навичок спілкування, лідерства та конфліктного врегулювання в рамках навчання дітей в школі є вкрай важливим для формування повноцінної особистості. Такі тренінги надають учням можливість вчитися ефективно спілкуватися, керувати емоціями та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Крім того, вони вчать відчувати себе впевнено в колективі та брати на себе відповідальність за власні вчинки. Інтеграція цих тренінгів у навчальний процес допомагає створити сприятливу атмосферу в класі, де кожен учень відчуває себе важливим та підтриманим, що сприяє його особистісному зростанню та академічному успіху. Для впровадження такої ініціативи можна залучити старших учнів або вчителів, що будуть відігравати роль менторів, які допомагатимуть молодшим учням вирішувати проблеми та розвивати навички. Такий підхід може стати невід'ємною частиною процесу виховання та навчання, сприяючи розвитку не лише інтелектуальних, а й соціальних та емоційних компетенцій учнів, що особливо важливо в умовах війни та конфлікту.

Поза школою, активну фасилітацію можна успішно впроваджувати в різних контекстах для подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Наприклад, у соціальних центрах або клубах молодіжної діяльності можна організувати групові сесії, де діти будуть співпрацювати та розвивати соціальні навички. Це може допомогти їм виробити навички спілкування, взаємодії та розв’язання конфліктів, що є важливими уміннями для підтримки позитивних відносин з оточуючими людьми та успішного адаптування в суспільстві.

Також можна проводити групову терапію в психологічних центрах або дитячих таборах, де активна фасилітація допоможе дітям виявити емоції та знайти шляхи подолання травм. Ці сесії можуть стати простором для вираження почуттів, співчуття та засвоєння стратегій саморегуляції, що сприяє покращенню психологічного самопочуття та зниженню рівня стресу у дітей.

Соціальні служби та дитячі центри підтримки також можуть використовувати групові сесії як інструмент підтримки для дітей, що пережили травматичні події. В цих групах діти можуть отримати підтримку від однолітків

та професіоналів, відчути підтримку спільноти, що сприяє відновленню психічного стану та покращенню самопочуття.

Отже, зробивши детальний аналіз результатів дослідження, можна впевнено зазначити, що активна фасилітація є ефективним інструментом підтримки та відновлення для дітей, які пережили війну та травматичні події, надаючи їм можливість розвивати соціальні навички та знаходити підтримку у груповому середовищі. Вона сприяє побудові позитивних взаємовідносин, розвитку самооцінки та впевненості у собі, що є важливими факторами в адаптації та подоланні труднощів в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Труднощі дитячого розвитку, особливо ті, що є наслідками травматичних подій, пов’язаних з війною, є проблемою, яка потребує невідкладної уваги та комплексного підходу. В заключній частині роботи пропонуємо розглянути абсолютно всі аспекти дослідження активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни.

Розпочнемо з аналізу теоретичної частини роботи. Спираючись на наукові напрацювання таких вчених, як Норман Триплетт та Флойд Х. Олпорт, вдалося дати визначення одному з ключових понять роботи - «фасилітація». Окрім цього, звернувшись до міжнародних правових документів, а саме до основних положень Конвенції про права дитини Генеральної Асамблеї ООН, було надане визначення поняттю «труднощі дитячого розвитку», що допомогло уточнити аспекти цього явища. Особлива увага була приділена зв'язку між труднощами дитячого розвитку та військовим конфліктом, що дозволило краще розуміти характер впливу воєнних подій на психологічний та соціальний розвиток дітей.

Завдяки детальному опрацюванню концептуальних теорій та підходів до вивчення активної фасилітації як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни та світового досвіду використання даної методики, вдалося виконати перше завдання даної роботи – здійснення критичного аналізу наукових досліджень, пов’язаних із впливом війни на дитячий розвиток та ефективності застосування активної фасилітації у подоланні цих труднощів.

В другій частині роботи, пов’язаній з емпіричним дослідженням використання активної фасилітаціїї як інструменту подолання труднощів дитячого розвитку в умовах війни, було виконано наступні два завдання, поставлені на початку роботи: здійснення емпіричного дослідження та детальний аналіз отриманих результатів та формулювання рекомендацій для практичного застосування.

Загалом, дослідження дозволило визначити, що війна є серйозною загрозою для безпеки та добробуту осіб, особливо дітей, які стають її жертвами. Активна фасилітація є ефективним інструментом у подоланні труднощів дитячого розвитку в умовах війни. Дослідження показало, що застосування цього методу сприяє зниженню рівня стресу у дітей, покращенню їхньої соціальної адаптації та психологічного благополуччя. Також вдалося визначити, що застосування активної фасилітації сприяє підвищенню рівня саморегуляції у дітей, що є ключовим фактором в їхньому успішному адаптивному розвитку.

Одним з ключових висновків нашого дослідження є те, що активна фасилітація дозволяє створити безпечне та підтримуюче середовище, сприяє психологічній реабілітації дітей, сприяє їхньому психосоціальному розвитку та адаптації до складних умов.

Результати дослідницької роботи, які описані в останньому підрозділі другого розділу, підтвердили ефективність методів активної фасилітації у покращенні якості життя дітей, що пережили воєнні конфлікти, та їхнього подальшого інтегрування в суспільство. Так само були зазначені рекомендації щодо подальшого застосування активної фасилітації, які включають розвиток програм та тренінгів для педагогів та психологів, спрямованих на впровадження цього методу у практику роботи з дітьми, які потерпіли від війни.

Отже, була здійснена загальна мета роботи, оскільки було вивчено можливості активної фасилітації шляхом проведення наукового дослідження, спрямованого на розширення розуміння ефективності активної фасилітації у подоланні труднощів дитячого розвитку в умовах війни, а також сформульовано рекомендації для впровадження його у різноманітні сфери практики соціальної роботи та психологічної допомоги.

Підбиваючи підсумок дослідження, важливо враховувати значення подальшого наукового дослідження у цій області для розвитку більш глибокого розуміння ефективних стратегій підтримки дітей, що пережили війну. На цьому

етапі можна зазначити, що виявлені під час дослідження результати створюють основу для подальшого розвитку і розширення практичного застосування активної фасилітації у контексті психосоціальної допомоги дітям в умовах війни.

Отримані висновки підкреслюють важливість подальших досліджень у цій області, а також необхідність розробки програм та стратегій підтримки для дітей, які стикаються з наслідками війни, які є серйозними і довготривалими. Вони відчутні не лише на індивідуальному рівні, але й впливають на структури суспільства. Тому розробка та реалізація ефективних стратегій підтримки для дітей, що страждають від війни, є надзвичайно важливою для стабільності та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Triplett, N. The dynamogenic factors in pacemaking and competition. *American Journal of Psychology*, 1898. Vol. 9, No. 4. P.507-533.

2. Allport, F. H. The influence of the group upon association and thought. *Journal of Experimental Psychology*, 1920. 3(3). P.159-182.

3. Конвенція ООН про права дитини URL: https://www.unicef.org/ukraine/documents/convention-full (дата звернення: 12.04.2024).

4. Загальна декларація прав людини URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/11/24/deklaracia.pdf (дата звернення: 12.04.2024).

5. Piaget, J. La psychologie de l'enfant. *Genève: Éditions Universitaires de France*, 1966. P.127.

6. Rogers, C. R. On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy. *Houghton Mifflin*, 1961. P.367.

7. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. *Harvard University Press*, 1981, P.352.

8. Richard S. Lazarus, Susan Folkman. Stress, Appraisal, and Coping. Springer Publishing Company, 1984. P.456.

9. Friends of Givat Haviva. Supporting a Shared Society in Israel : веб-сайт. URL: https://www.ghefpeace.org/children-teaching-children (дата звернення: 12.04.2024).

10. Mona Macksoud. Helping Children Cope with the Stresses of War. *United Nation Children's Fund Programme Publications*, New York, NY, 2000, P.139.

11. Noel Malcolm. Kosovo: A Short History. Oxford University Press, 1998, P.492.

12. Lasting Wounds: Consequences of Genocide and War for Rwanda's Children. *Human Rights Watch*. 2003. Vol. 15, No. 6 (A)

13. Louise Mushikiwabo. Rwanda's Rebirth. Project Syndicate. The World's Opinion Page. 2014 URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/louise-mushikiwabo-distills-the-lessons-of-the-genocide-that-began-20-years-ago-this-month (дата звернення: 20.04.2024).

14. UNICEF в Україні: веб-сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ (дата звернення: 20.04.2024).

15. Save the Children в Україні: веб-сайт. URL: https://www.savethechildren.net/what-we-do/emergencies/ukraine (дата звернення: 20.04.2024).

16. Товариство Червоного Хреста в Україні: веб-сайт. URL:https://redcross.org.ua/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=cid%7C11745794581%7Csearch&utm_content=gid%7C112856960846%7Caid%7C483228008048%7Cplacement%7C&utm_term&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwq86wBhDiARIsAJhuphk1_5T58HTBdZdrlwVS0CFFAzHkueybG4cHB-mC-yfsnZ6Bcv8tD-oaAryOEALw_wcB (дата звернення: 20.04.2024).

17. IAF в Україні: веб-сайт. URL: https://www.iaf-world.org/site/chapters/ukraine (дата звернення: 20.04.2024).

18. СОС Дитячі Містечка в Україні: веб-сайт. URL:https://sos-ukraine.org/ (дата звернення: 20.04.2024).

19. «Terre des hommes» — допомога дітям. Сміємося, бігаємо, рухаємося, щоб краще рости разом. 2007. С.41.

20. «Terre des hommes» — допомога дітям. Посібник для фасилітаторів «Простору дружнього до дитини». 2023. С.67.

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінка рівня ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна)

Шкала самооцінки реактивної тривожності.

№	Твердження	Варіанти відповідей			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3.	Я знаходжуся в стані напруги	1	2	3	4
4.	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5.	Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я засмучений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8.	Я відчуваю себе відпочилим	1	2	3	4
9.	Я собою не вдоволений	1	2	3	4
10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12.	Я нервую	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я напружений	1	2	3	4
15.	Я не почуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я занепокоєний	1	2	3	4
18.	Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4

№	Твердження	Варіанти відповідей			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Цілком вірно
21.	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22.	Я дуже швидко втомлююся	1	2	3	4
23.	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші	1	2	3	4
25.	Я програю від того, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26.	Звичайно я почуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27.	Я спокійний, холоднокровний і зібраний	1	2	3	4
28.	Очікувані труднощі звичайно дуже тривожать мене	1	2	3	4
29.	Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий	1	2	3	4
31.	Я приймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33.	Звичайно я почуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34.	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра	1	2	3	4
36.	Я задоволений	1	2	3	4
37.	Усякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів

Показники реактивної тривожності (РТ) та особистісної тривожності (ОТ) підраховуються окремо за формулами:

1.РТ = Σ1–Σ2+ 50,

деΣ1–сума закреслених на бланку цифр за пунктами шкали3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

Σ2–сума інших закреслених цифр (пункти1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20).

2.ОТ =Σ1–Σ2+ 35,

де Σ1 – сума закреслених цифр на бланку за пунктами шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

Σ2–сума інших цифр за пунктами 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Інтерпретація результатів

Для інтерпретації результатів використовуються такі орієнтовані оцінки:

0-30 балів – низький рівень тривожності;

31-45 балів –помірний рівень тривожності;

вище 45 балів –високий рівень тривожності.

Додаток Б

Анкета для дослідження

Примітка: відповіді "так" чи "ні" будуть використовуватися для кожного питання.

1. **Чи проявляє дитина дружелюбність до фасилітаторів?**
• Так
• Ні
2. **Чи проявляє дитина дружелюбність до інших дітей?**
• Так
• Ні
3. **Чи проявляє дитина бажання допомагати іншим?**
• Так
• Ні
4. **Чи проявляє дитина інтерес до активних фізичних занять?**
• Так
• Ні
5. **Чи виявляє дитина інтерес до творчих завдань, таких як складання казок чи малювання?**
• Так
• Ні
6. **Чи має дитина схильність до креативного використання іграшок та предметів для розважання?**
• Так
• Ні
7. **Чи здатна дитина вирішувати конфлікти з іншими дітьми без насильства?**
• Так
• Ні
8. **Чи дотримується дитина правил, інструкцій та обмежень?**
• Так
• Ні
9. **Чи проявляє дитина терплячість у вирішенні складних завдань чи ситуацій?**
• Так
• Ні
10. **Чи має дитина навички співпраці та командної роботи з іншими дітьми?**
• Так
• Ні